

Bestijarij u Psalmima Vrhovčeve kajkavske Biblije

Danijel Berković
Biblijski institut, Zagreb
danijel.berkovic1@inet.hr

UDK:223.2
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 8, 2012.
Prihvaćeno: 9, 2012.

Sažetak

Autor ovoga rada želi ukazati na neke važne, ali nažalost i zanemarene vrijednosti hrvatskih biblijskih prijevoda u kajkavskom jezičnom tipu. U odnosu na ostale hrvatske biblijske prijevode kajkavski jezični izraz ističe se izuzetnom ekspresivnošću. Snažan dojam kajkavskih biblijskih prijevoda u određenoj mjeri daje im izvjesnu prednost pred prijevodima standardnim hrvatskim jezikom.

Bestijarij i uloga životinja u Psaltiru, posebno je zahvalni biblijski materijal na kojem će se očitovati ekspresivnost kajkavskog jezičnog tipa. Uglavnom ćemo se ovdje usredotočiti na dva prijevoda Psaltira, Antona Vraniča i Ignaca Kristijanovića, a koji su bili priređeni u okviru velikog biblijsko-prevoditeljskog projekta pod patronatom zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca (1752-1827), uglavnom poznatim pod imenom Vrhovčeva Biblija.

Ovaj rad svojevrsna je opširna natuknica za potencijalno daleko opsežnije radove iz ove tematike. Osobito s obzirom na činjenicu da je bestijarij u Bibliji kao predmet proučavanja malo proučavana tema u hrvatskoj literarno-biblijskoj problematici.

Grafija biblijskih tekstova Psaltira, za prigodu ovoga rada, ostala je onakvom kakvom ju je ovaj autor zatekao u rukopisima spomenutih prevoditelja.

Što je bestijarij?

U središtu je interesa ovoga rada bestijarij Biblije, osobito uloga i mjesto životinje u Psaltiru, i to u hrvatskom kajkavskom biblijskom prijevodu tzv. Vrhovčeve Biblije.

Hrvatska dijalektalna imenica *beštija* (životinja, zvijer) dolazi od latinskog *bestia*, što znači *životinja* ili *zvijer*. Odatle dolazi i pojam *bestijarij*, a koji se odnosi na pogled svih suodnosa čovjeka i životinje. U latinskom izvornom značenju *bestia* se najčešće odnosila na one divlje zvijeri koje su u starom Rimu bile određene za borbu s gladijatorima. *Bestiarius* je bio borac sa zvjeradi na takvim javnim predstavama (usp. Divković, 145).

Bestijarij dakle ukazuje na veze između životinja kao živih bića i čovjeka; bilo da se tu radi o njihovu suglasju, podređenosti životinje čovjeku ili životinje kao prijetnje čovjeku. Ovi odnosi nerijetko odlaze u krajnosti. U rasponu od kulta životinje (zoolatrije), pa do životinje kao hrane za čovjeka. Ovo je osobito evidentno u simbolici i tome kako se životinje koriste u apokaliptičnoj biblijskoj literaturi (knjiga Danielova, prorok Zaharija, prorok Ezekiel i Otkrivenje). Bez nekih životinja kako ih koristi biblijski tekst teško je uopće zamisliti kršćansku misao i praksu. Dovoljno je samo spomenuti dvije životinje - janje ili lava. Obje su te životinje presudne u biblijskoj mesijanskoj i otkupiteljskoj simbolici. Ove dvije, po mnogočemu oprečne životinje, u biblijskom tekstu vrlo često naći ćemo zajedno. U jednom od mnogih apokaliptičnih scena Knjige Otkrivenja mističnu knjigu sa sedam pečata mogao je otvoriti samo moćni „Lav iz Judina plemena, Davidov izdanak“ (Otk 5,5). Samo redak kasnije, apostol Ivan u svom viđenju primjećuje „Janje gdje stoji kao zaklano“ koje se primaknulo da „uzme knjigu iz desnice onoga koji sjedi na prijestolju“ (5,6). Nesumnjivo, ovdje ove dvije životinje ukazuju na i simboliziraju istu mesijansku-otkupiteljsku osobu.

Bestijarij u povijesti i Bibliji

Prvi sustavni prikazi relacija čovjek-životinja potječu još iz srednjega vijeka i smješteni su uglavnom u svete spise. Već tada su se počele izdavati bogato umjetnički ilustrirane zbirke raznolikih životinja, ukomponirane u razne crkvene ili biblijske tekstove, uglavnom popraćene nekom moralnom ili religijsko-vjerskom porukom. Jedno takvo izdanje je i poznati *Luttrellov Psaltir* iz 14. st. s obiljem ilustracija životinja, kao i bizarnih prikaza životinja s ljudskim glavama.¹

Za protestantske pisce i biblijske prevoditelje 16. st. biblijski bestijarij bio je izuzetno zahvalan instrumentarij u prikazivanju apokaliptičkih biblijskih scena, ali i u iskazivanju njihovih reformatorskih vjerskih uvjerenja.

Jedan od tadanjih prvaka prikaza životinja u biblijskim scenama i živopisnih ilustracija vjerskih uvjerenja kroz životinjsko carstvo bio je slikar i drvorezac Lu-

1 Engleski veleposjednik Geoffrey Luttrell dao je (vjerojatno oko 1420) da se izradi ilustrirani Psaltir s prikazima životinja.

cas *Cranach* (1427-1553), bliski prijatelj reformatora Martina Luthera. Cranach je bio glavni ilustrator Lutherova Nova zavjeta (*Das neue Tetament Dutzsch*; Wittenberg, 1522), gdje obiluje Cranachov bestijarij raznoraznim nemanima, osobito u Knjizi Otkrivenja.

Cranach je u svojim biblijskim prikazima životinja sasvim sigurno bio pod utjecajem apokaliptičkih prikaza biblijske knjige Otkrivenja Albrechta Dürera iz 1498. (usp. Marius, 1999, 356-7). Osim biblijskih prikaza životinja, Cranach u svom bestijariju odlazi dalje pa bestijarij koristi i u iskazivanju njihovih (Cranach/Luther) vjerskih uvjerenja. Mi bismo danas sasvim sigurno smatrali vrlo neprimjerenim rimskoga papu prikazati kao magarca, kako je to učinio Cranach u svom drvorezu iz 1523. (usp. Pelc, 1991, 19).

Indikativan je suodnos čovjeka i životinje već od prve biblijske knjige Postanka. Tamo se čovjeku daje sljedeća uputa: „vladajte nad ribama morskim, nad pticama nebeskim i nad svakim živim bićem što se miče na zemlji!“ (Post 1,28b).² Potom se daje i zadatak čovjeku Adamu, da nadjene imena životinjama (Post 2,20). Ova je biblijska scena više od sustavne taksonimije živih stvorova i sveukupno dovodenje stvari u red. Evo kako o tome izvještava biblijski tekst:

I dovede Gospodin Bog sve životinje zemaljske i sve ptice nebeske što ih je bio učinio od zemlje pred Adama, da vidi kako će ih nazvati. Kako Adam nazove živa bića, onako će se zvati. Adam nadjenu dakle imena svoj stoci i pticama nebeskim i svima životinjama zemaljskim. Ali se Adamu ne nađe među njima pomoćnica koja bi mu pristajala (Post 2,19-20).

Ovaj čin zapravo treba gledati kao očitovanje čovjekove suverenosti nad životinjom. Jer onaj koji nekoga ili nešto imenuje iskazuje premoć nad imenovanim, čime je čovjeku dano da postane gospodar nad životinjama.³ Zanimljivo je da stvoritelj ne imenuje svoje stvorenje, On samo 'dovede' životinje da 'vidi kako će ih (čovjek) nazvati'. Taj proces imenovanja svakako će reflektirati i specifičnosti pojedinačnih odnosa između čovjeka i životinja.

Nakon ovih prvotnih biblijskih izvještaja (Post 1-2) odnosi čovjek-životinja neće melodramatično krenuti uzlaznom putanjom. Naprotiv, prestat će svaki eventualno 'edensko-rajski' sustav u tim odnosima. Zavladat će strah, sila i nasilje. O tome svjedoči postdiluvijalni izvještaj iz Postanka 9, koji postavlja životinju

- 2 Hebrejski vokabular u ovom odjeljku odiše određenom (ne)primjerenošću. Veli se naime da je čovjeku zadano da pokori (kabaš) i zavlada (radah) životinjama. Štoviše, i ono što prethodi ovom retku napominje da je Bog načinio čovjeka da bude: „gospodar (radah) ribama morskim, pticama nebeskim i stoci - svoj zemlji - i svim gmizavcima što puze po zemlji“ (Post 1,26).
- 3 U svom komentaru na Knjigu Postanka Gerhard von Rad na izuzetno sažet, ali efikasan način izlaže značaj čovjekova imenovanja životinja iz Post 2,19-20 (Von Rad, 1972, 83).

u nezavidniji položaj od onih pretpotopnih izvještaja (Post 1-6). Uvodi se obrazac po kojem je određeno da se životinje imaju *bojati* čovjeka: „neka vas se boje“ (Post 9,2). Ali ovaj odnos postaje uzajamni jer će se i čovjek početi bojati životinje. Štoviše, životinja sada postaje čovjeku hrana („sve što se kreće i živi neka vam bude za hranu“, Post 9,3). Životinje ipak i u svakom slučaju postaju sastavni i neodvojiv dio čovjekova života.

Beštija u hrvatskom jeziku i literaturi

Među hrvatskim jezičnim tipovima, riječ *beštija* za životinju najčešće se javlja upravo u kajkavskoj jezičnoj varijanti (usp. Finka, 1984, 131-132). U kajkavskom biblijskom bestijariju *Vramčevih postila* za babilonskoga kralja Nabukodonozora veli se da je on „kral zmožni, vun veržen zmeg ludi živinčetom ili beštiju posta“ (Vram Post, 190). Habledelić o postanku i Božjem stvaranju čovjeka veli: „Včinemo človeka na spodobu našu i naj bude nad ribami morskemi i pticami nebeskemi i beštiami“ (Habledelić ad; u Finka, 1984).

Beštija kao leksem javlja se i u drugim hrvatskim jezičnim varijantama (čakavica ili ikavica).⁴ Iako nije sasvim jasno da li nam glagol *beštirati* ili *bestirati* u čakavsko-ikavskom jezičnom tipu sa značenjem ‘psovati’, dolazi od ‘beštija’.⁵ Skok je o tome nejasan. U njegovoj etimološkoj analizi ostaje nejasno treba li ‘beštirati’ uopće povezivati sa imenicom ‘beštija’.⁶ Ono što iz Skokove analize možemo zaključiti jest da se ‘beštirati’ skoro isključivo pojavljuje u čakavskim krajevima i njihovoj povezanosti s talijanskim ‘*bestemmiare*’ (usp. Skok, 1971, 141).⁷

Beštiju ćemo često naći ukomponiranu u mnogim pučkim frazemima. Za životinju koja se pati reći će se, ‘jadna beštija’. Čovjek koji mukom zarađuje svoju egzistenciju reći će se, ‘čovjek se muči kao beštija’.

Latinski korijen riječi *bestia* ostavio je traga u većini europskih jezika. U engleskom to je *beast* (zvijer), u talijanskom *bestia*. U antičkoj rimsko-latinskoj tradiciji onaj koji se sa zvijerima borio u javnim predstavama zvao se *bestiarius*.⁸

Hrvatska biblijska i teološka literatura skromno obrađuje ulogu i mjesto ži-

4 O lingvističko-stilističkim aspektima hrvatskog kajkavskog jezičnog tipa opširno izvještava i opisuje Josip Vončina u svojoj Jezičnoj baštini (Književni krug, Split, 1988). Usp. Vončina, 1988, 249.

5 Imenični je oblik - ‘beštima’ = ‘psovka’.

6 Ovdje je zanimljivo i korisno obratiti pažnju na rad Vajs/Zečević (1990) gdje se povezuje ‘živina’ (slo. mrha), (madž. marha), (kajk. marva), (bug. marva) sa ‘psovka’ (u češkom, poljskom, slovačkom).

7 Boka (beštirati), Dubrovnik (bjestirati), Rab, Božava (beštirat).

8 Usp. Divković, 145.

votinje u Bibliji. Valja zato ovdje spomenuti nekolicinu radova koji se bave biblijskom tematikom životinje i čovjeka. Vrijedan doprinos toj tematici je zbornik radova pod naslovom *Kulturni bestijarij*. Tamo nalazimo obradu tema kao što su „Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti“ (Brnčić, 2007), „Dvostruka predodžba životinja u Jobovu bestijariju: zooleksičke zanimljivosti hrvatskoglagolske Knjige o Jobu“ (Kiš, 2007); vrijedni su i radovi iz zoolingvistike, „Jezik životinja“ (Visković, 2007) ili „Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji“ (Vidović Bolt, 2007).

Čovjek, životinja i analogije

Životinje su oduvijek bile i ostale sastavni dio čovjekova života, mada čovjek uvijek iznova i na razne načine pokazuje svoju *nadmoć* nad životinjama. On ih nastoji krotiti i ukrotiti te mu služe kao tegleća marva. Istovremeno čovjek sa životinjom želi dijeliti životni prostor pa ih pripitomljuje kao kućne ljubimce. S druge strane, teško je zamisliti religiju u kojoj, na ovaj ili onaj način, životinja ne zauzima visoko i važno mjesto.

Životinje i životinjski svijet zauzimaju važnu ulogu u cjelokupnom čovjekovom svijetu analogija. Možete biti *marljiv kao mrav*, ili *hrabar kao lav*, a možda i *plah kao košuta*. Ima nas i koji smo možda *tvrdoglavi kao mazga*.

I u Bibliji životinje se vrlo često koriste kao slike stanja čovjeka. Isto onako kako to nalazimo i u literaturi ili pučkim mudrostima, sve do dnevnog kolokvijalnog izraza.⁹ Prema tome „uloga i važnost životinja u ljudskom svijetu uvelike se zrcale u dijelu frazeologije koja se naziva zoonimskom“ (Vidović Bolt, 403). Zoonimi će biti kada kažemo, u pohvalnom smislu, da je netko *hrabar kao lav* ili *vrijedan kao pčela*. U pejorativnim svakidašnjim uporabama zoonima reći ćemo da je netko *prljav kao svinja* ili *tvrdoglav kao mazga*. Ili pak jednostavno, u neutralnom smislu jednostavno opisati stanje čovjeka i reći da je netko *umoran kao pas*; dok će se za nekoga koji naporno i teško radio reći da radi ‘kao konj’.

Lijen kao lav

Zanimljivo bi bilo ovdje zamijetiti i neke usporednice i analogije koje više proizlaze iz tradicijskih predaja, nego realnosti. Recimo, lava kao kralja džungle slavi se kao vladara i oličenje hrabrosti. Bacimo li kratki pogled na prirodnoznanstvenu realnost, vidjet ćemo da je ova metaforizacija ipak više tradicijska i sasvim sigurno pedagoški upitna. Naime, lav je jedna od najljenijih životinja u životinjskom carstvu uopće. Taj moćni, snažni i hrabri kralj životinja zapravo od 24 sata

9 O metaforici zoonima i zoonimskoj frazeologiji treba vidjeti studiju Ivane Vidović Bolt u Kulturnom bestijariju (usp. Vidović Bolt, 2007).

jednoga dana, provede oko 20 sati spavajući!

Uz životinje kao oličenje hrabrosti i marljivosti postoji dakle i skupina životinja koje se u analogijama rabe kao sinonim prijezira i poniženja. To su između ostaloga: *svinja*, *pseto*, *mazga*. Ove u pejorativnoj uporabi nerijetko posluže da bi se koga izvrijeđalo. Pa je tako uvredljivo nekome reći: 'svinjo jedna'; a da i ne spominjemo kako to zvuči ako nekoga nazovete *psetom*!

Psalmist u Psalmu 32,9, veli: „Ne budite kao konj ili mazga bez razuma: divljini im krotiš vođicama i uzdom, inače im se ne primiči!“; a u kajkavskim varijantama, ovo prevode Anton Vranič i Ignac Kristijanović, na sljedeći način:

Najte biti kakti kony y mula: koji razuma nemaju. Z-vuzdum, y ostrum sval-yum ztegni lalo oneh, kojisze nete priblisati k-tebi (Vranič);

Nebudite kakti kony y mulecz, koji nemaju razuma. Z-oglavnikom y vuzdum chelyuge nyihove ztizchi, koji sze nepriblisuju k-tebi (Kristijanović).

Krležin bestijarij

Miroslav Krleža osobito snažno oslikava stanja čovjeka i ljudskog duha prispodobama i analogijama sa životinjama. Iako mnogi ljudi od pera redovito koriste bestijarij kao izvor inspiracije u opisima čovjekova stanja, Krleža je tu svojstven stilom i blizak komediji *noir*. U karakterističnoj mješavini sarkazma, depresije i cinizma, evo kako Krleža progovara o odnosu životinja i čovjeka:

Prolaze ljudi i nose u svojim mračnim crijevima skuhanе kokošje glave, žalosne ptičje oči, kravlje butove, konjska stegna, a sinoć još te su životinje veselo mahale repom i kokoši kvocale su u predvečerje svoje smrti u kokošinjcima, a sada se sve svršilo u ljudskim crijevima, i to se micanje i žderanje u jednu riječ zove: život po zapadnim evropskim gradovima u sutonu jedne stare civilizacije.

Krleža potom cinično zaključuje: „Čovjek je nevjerojatno jaka životinja: pojeo je sve druge životinje oko sebe, i samoga sebe ždere, i spava u blatu i u vodi, a gavrani mu kljucaju oči“ (iz *Povratka Filipa Latinovicza*).

Vrhovčeva Biblija

Iznenaduje koliko je i sam pojam *Vrhovčeva Biblija* malo poznat. Uzme li se u obzir i cjelokupno sagleda vrijednost i važnost ovog biblijsko-prevodilačkog projekta za hrvatsku povijest, njenu kulturalnu vrijednost, osobito u biblijsko-prevodilačkom dijelu, iznenaduje da nije donesen nikakav povijesni pravorijek.¹⁰

10 Valja ovdje odmah naglasiti i upozoriti na uporabu termina - 'Vrhovčeva Biblija'. Naime, taj se termin ne može niti smije uzimati bezuvjetno. Riječ je o tome da uopće nije sigurno, niti je ikada ustanovljeno je li cjelokupna Biblija prevedena na kajkavski jezični tip u okviru prevo-

Kajkavski jezični standard u hrvatskim biblijskim prijevodima, posebno Vrhovčeva Biblija (VB), jedva da su kod nas uopće istraženi. Sve što je učinjeno na tom planu, učinjeno je temeljem radova dva-tri entuzijasta.

Više o povijesnom kontekstu nastajanja tzv. Vrhovčeve Biblije, i ulozi biblijskih prijevoda u standardizaciji nacionalnih jezika uopće, ovaj je autor izložio u svom tekstu, „Biblija Maksimilijana Vrhovca i jezično stilistička obilježja u Psalmima VB“ (usp. Berković, 2011). Zahvaljujući entuzijastičkim naporima, u posljednje se vrijeme ipak nešto više govori i istražuje o toj važnoj temi za hrvatsku kulturu i biblijsko prevodilaštvo. Uz ovoga autora, Alojza Jembriha, Vida Baloga te tu i tamo još ponekoga, svojim objavljenim radovima malo se tko još bavi hrvatskim kajkavskim biblijskim prijevodima.

S druge strane, svaki studiozni i značajniji rad u istraživanju hrvatskih kajkavskih biblijskih prijevoda ne može zaobići središnju osobu i ime zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca - po mnogočemu on je zapravo prekretnica u istraživanjima hrvatskih kajkavskih biblijskih prijevoda.

Tko je Maksimilijan Vrhovec?

Maksimilijan Vrhovec rođeni je Karlovčanin (1752). Svoje je obrazovanje započeo za vojnu službu, da bi se kasnije preorijentirao za teologiju i filozofiju. Školovan u Beču i Bologni. Nakon profesorskog zvanja i rada u Zagrebu na Akademiji, biva premješten u Peštu, za rektora sjemeništa. Po povratku u Hrvatsku Vrhovec je imenovan za zagrebačkog biskupa (1787).

Dok je službovao u Pešti, Vrhovec postaje sve više svjestan političke, ali i kulturalne zadaće za svoju hrvatsku domovinu - osobito u odnosu na položaj hrvatskoga jezika. U Zagrebu (1794) utemeljuje tiskaru; inzistira na sakupljanju starih knjiga i pisanog materijala te očekuje da se koristi hrvatski govor. U svemu tome, s biografskim materijalom s kojim se susrećemo u odnosu na Vrhovca, zapravo je skoro nevjerojatno koliko se malo ili uopće ne spominje njegov životni projekt, a to je patronat prijevoda Svetoga pisma na hrvatski kajkavski jezični tip, tzv. 'kajkavska Biblija'. Zašto je tome tako, pravoga odgovora još uvijek nema.

Biskup Maksimilijan Vrhovec bio je izuzetno svestrana osoba, uključen u mnoge sfere života, od Crkve i teologije, preko društveno-političkog angažmana nacionalnog hrvatskog pokreta. O njegovom svestranom angažmanu, zauzetosti i društvenim inicijativama zasigurno će moći potvrditi i stanovnici današnjega Zagreba, uzimajući u obzir da je jedan od najvećih i najljepših zagrebačkih parkova, Maksimir, zapravo projekt i inicijativa biskupa Maksimilijana Vrhovca.

dilačkog projekta pod pokroviteljstvom zagrebačkog biskupa Vrhovca. Ovaj autor i sam može posvjedočiti i svojim nastojanjima i pronalaženju nekih novih, svojedobno nepoznatih prijevoda nekih biblijskih knjiga koji su rađeni u okviru tog prevodilačkog pothvata.

Maksimilijan Vrhovec (1752-1827), pokrovitelj i priređivač kajkavske Biblije. Izvor: http://commons.wikimedia.org/wiki/File%3ABiskup_Maksimilijan_Vrhovec_MGZ_080209.jpg

Povijesni kontekst Vrhovčeve Biblije

Vrijeme biskupa Vrhovca razdoblje je procesa standardizacije hrvatskog jezika, znano pod nazivom Ilirski pokret, na čelu s Ljudevitom Gajem. Gajeva otvorena odbojnost prema hrvatskom kajkavskom jezičnom tipu zasigurno je pridonijela tome da se taj jezični tip zapravo nije našao u procesu standardizacije hrvatskoga jezika.

Zanimljiva je konstatacija Milana Moguš, u odnosu na položaj i ulogu kajkavskog jezičnog tipa u okviru standardizacije hrvatskoga jezika. Govoreći o kajkavskom kao jednom od hrvatskih manjinskih jezičnih tipova on veli:

Iako manjinski, nije zato bio manje standardan. Čak obrnuto. Naime, pokušaji uspostave iznadregionalne uporabne norme počeli su u sjeverozapadnim hrvatskim krajevima ranije negoli u južnim i sjeveroistočnim. Tomu je pridonio u prvome redu jezik protestantske književnosti i, osobito, pisaca ozaljskoga kruga, zatim kajkavaca koji, unatoč pripadnosti protureformatorskom pokretu, nastavljaju protestantskom i 'ozaljskom' koncepcijom pismenoga jezika (Moguš, 1993, 131).

Iako je još mnogo toga neistraženo, slobodno možemo reći da je prevoditeljski mecena biskup Vrhovec među više prevoditelja ipak svoj oslonac našao prije svega u Ignacu Kristijanoviću, Antonu Vraniču, Tomi Mikloušiću i još nekima. Ima ovdje i nepoznanica. Naime, nije sasvim jasno zašto su, recimo, knjigu Psalama nekako u isto vrijeme prevodili i Anton Vranič i Ignac Kristijanović. Posebno ako se uzme u obzir da su nad tim dugoročnim projektom stalno prijetile financijske

poteškoće. Taj je projekt trajao više od dva desetljeća - barem od 1815. do 1830. - i nastavio se nakon smrti biskupa Vrhovca, 1827.

O stalnoj borbi kako bi se namicala sredstva za taj biblijski prevodilački projekt svjedoči mnogobrojna korespondencija. Jedan takav dopis uputio je Anton Vranič, jedan od prevoditelja, hrvatskom banu i jezikoslovcu Ivanu Mažuraniću. U svom pismu od 19. svibnja 1848. Vranič moli bana Mažuranića za financijsku pomoć. To on čini na neobično direktan, pomalo delikatan način. Vranič, naime, u jednom dijelu svoga pisma banu Ivanu Mažuraniću izrijeком spominje kako je on čuo od nekih svojih „istinitih prijatelja“, da ban Mažuranić „ima milione“, pa tako apelira za pomoć biskupovom biblijsko-prevodilačkom projektu.¹¹

Uz Vrhovca, u sakupljanju sredstava za Bibliju neumorno su se trudili posebno Toma Mikloušić, Ivan Labaš, Jozef Šafarik, kanonik Stjepan Korolija i još neki manje poznati.¹²

Ignac Kristijanović

Zlatko Vince (1978) vrlo slikovito prikazuje situaciju i stanje u kojem su se našli kajkavci i kajkavski jezik u vrijeme ilirskog pokreta i nesmiljene kampanje da i oni trebaju početi pisati štokavski.

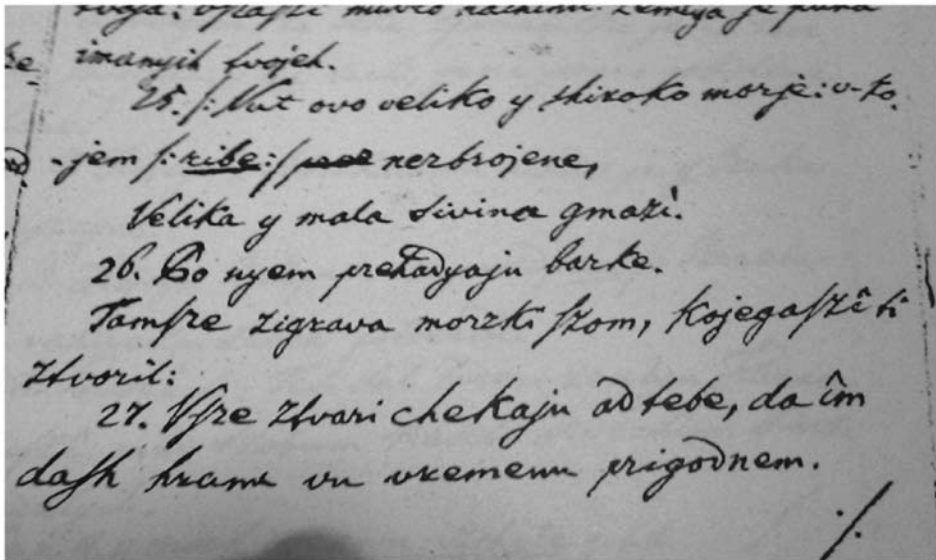
U svemu tome Ignac Kristijanović, uz biskupa Vrhovca, odigrao je posebnu ulogu u nastojanju da se kajkavski sačuva, ako već i ne ugradi u budući standardni hrvatski jezik. Vince, u svojim *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, posvećuje Kristijanoviću desetak stranica, a naziva ga „posljednji Mohikanac kajkavskog dijalekta u Hrvatskoj“. Na Kristijanovića će poseban utjecaj izvršiti i njegov nećak, i poznati kajkavski pjesnik, Toma Mikloušić (Vince, 214).

Kristijanović, u svojim nastojanjima očuvanja kajkavskog jezika i pravopisa, počinje izdavati *Danicu zagrebečku* (1834-1850). Potom pripravlja hrvatsku gramatiku, koju izdaje 1837.¹³ U uvodu svoje gramatike veli kako se nadao da će se naći više vrijednih ljudi, koji bi se „u opravdanom gnjevu pobunili da obrane materinski jezik od drskih prisvajanja novajlija“ (u Vince, 216). Kako se kasnije povijesno pokazalo, sav taj trud, pa i gnjev, nisu urodili plodom, što se tiče kajkavskog jezičnog tipa. Ipak, valja jasno i glasno reći da su i Kristijanović i Vrhovec, kao i svi oni koji su sudjelovali u tom biblijsko-prevodilačkom projektu iza sebe ostavili veliku baštinu, kako za hrvatsku jezičnu kulturu, tako i još više za hrvatsko biblijsko prevoditeljstvo.

11 Vranič je pismo uputio iz Karlovca, 19. 5. 1848. Usp. R5844b

12 Uz takve manje poznate, ili skoro potpuno nepoznate, nalazi se i Ivan Gusić, čiji je kajkavski prijevod Novoga zavjeta tek otkriven i u trenutku pisanja ovoga članka taj se prijevod priprema za tisak, što će biti itekako značajno za daljnje proučavanje hrvatskih kajkavskih biblijskih prijevoda (usp. Jembrih, 2011/2012).

13 Grammatik deer kroatischen Mundart. Neu bearbeitet und herausgegeben von Ignatz Kriztianovich, Pfarrer zu Kapele im St.Georger-Granz-Regimente, 1837.

Rukopis dijela Psalma 104 u prijevodu Ignaca Kristijanovića iz 1831 god.: „Nut ovo veliko y široko morje, v-kojem ribe nezbrojene, Velika y mala sivina gmazi. Po nyem prehayaju barke. Tam se zigrava morzki szom, kojegasz ti ztvorit. 27. Vpre ztvori chekayu od tebe, da im dash hrane vu vremenu prigodnem“

Stilistika kajkavskog izraza u Vrhovčevoj Bibliji

Hrvatski kajkavski jezični standard vrlo je specifičan, ali i izuzetno ekspresivan jezični tip. U odnosu na standardni hrvatski jezik (ili neke druge hrvatske jezične tipove) dojmljivost i jakost kajkavskog jezičnog tipa osobito će doći do izražaja u biblijskom tekstu. Štoviše i još dojmljivije, kako bismo željeli pokazati, upravo u okviru biblijskog bestijarija u Psaltiru. Osim toga ovdje je od velike koristi činjenica kako imamo nekoliko kajkavskih prevoditelja, iz istoga razdoblja, pa nam je omogućen još bolji uvid u raznolikost leksika tih prevoditelja.

Uzmimo tome za primjer neke dijelove Psalma 22. U očaju psalmist tamo ovako govori: „Vapim danju, a ti ne odgovaraš, noću mi počinka nema“ (22,3 Šar). VB ima: „Krichim po dnevnu k-tebi y neposzluhneszme: Krichim s nochi y nebumi na nezpametnozt“. Glagol ‘vapiti’ tipičan je primjer biblijskog leksika, pa je donekle i obilježen i ograničen biblijskim stilom – ta tko danas u svakodnevnom jeziku ‘vapi’? Zasigurno je ovdje u Psalmu glagol ‘kričiti’ daleko ekspresivniji i intenzivnijeg doživljaja od ‘vapiti’.

Kajkavsko *kričiti* nikako i nije imalo prilike postati biblizmom iz razloga što kajkavski jezični tip nije imao prilike biti faktorom oblikovanja standardnog jezika pa tako ni nekog specifičnog biblijskog stila. Iz perspektive biblijske teologije

ovo mi se čini čak i dobitkom, jer ovako dobivamo jedan jedinstveni biblijski prijevod - bez arhaizirane patine biblijskog stila, a opet s izričitim *ekspresivnim na-bojem* koji nam dodatno obogaćuje teološku analizu, osobito u knjizi Psalmama.

Na leksičkoj razini ponekad Kristijanović biva još ekspresivniji od Vranića, kao u 22,14; Vranić o svojim neprijateljima kaže - „zinuliszu na me„. Kristijanović snažnije koristi riječ *gubecz*, pa kaže za svoje neprijatelje: „odperliszu proti meni gubecz svoj“. Isti tekst kod Katančića slijedi standardni biblijski stil, koristeći aorist i uobičajeni leksem *usta* uz prijedlog *nadamnom* - „otvorishe nadamnom usta svoja“.

U Psalmima se često koriste životinje koje prisposobljuju životnu prijetnju ili neko traumatično osobno iskustvo. Samo u Psalmu 22 imamo – crva (22,7), junaca (22,13), lavova (22,14), pasa (22,17). Vidjet ćemo nešto kasnije kako neke od životinja u Vrhovčevim Psalmima dolaze u nekim sasvim neočekivanim kombinacijama frazema.

Životinje i religija

U nomenklaturi živih stvorova posebno mjesto u religiji zauzimaju životinje. U većini je religija žrtvena životinja zapravo svojevrstni most prema višim bićima - bogovima. Na taj način žrtvene životinje čine most između nižih razina postojanja i onih viših nadnaravnih duhovnih razina (usp. Brnčić, 53). Indikativno i znakovito o tome svjedoči i redoslijed prvih konflikata i konfliktnih situacija koje nalazimo u biblijskom tekstu.

Odmah nakon primordijalnog konflikta između Adama, Eve i Stvoritelja (Post 3) slijedi onaj oko prvih žrtvovanja (Post 4). No taj je izvještaj ipak paušalne naravi jer ne daje nikakva uvoda o tome o kakvom je žrtvenom sustavu riječ i čemu služi. U toj pripovijesti Abel, stočar, žrtvuje „od prvine (*b^okorah*) svoje stoke“ (4,4), i evidentno stječe nemalu prednost ispred svoga brata Kajina koji je Gospodinu žrtvovao „od zemaljskih plodova“ (4,3). Je li možda izvještaj ovdje pristran, jer ne daje nikakve indikacija da je i Kajin žrtvovao od *prvine* (zemaljskih plodova)?¹⁴

Životinje i Biblija

Što se tiče biblijskog teksta, životinje se najčešće spominju iz dva aspekta. Bilo

14 Pojam prvine; u biblijskom žrtvenom sustavu uvijek naznačuje ono najbolje i najmlađe, bilo da se radi o žrtvenoj stoci ili prvijencu sinu.

da se radi o životinji kao *žrtvi* (žrtvene životinje), bilo kao *hrani*. U prehrambeno-dijetarnom pogledu to su onda kultno čiste ili nečiste životinje - one koje su dopuštene ili zabranjene za prehranu čovjeka.

I površnom čitatelju Biblije bit će odmah jasno da životinja u Bibliji, od samih početaka pa do završetka biblijskog teksta, zauzima izuzetno važnu, po mnogome i presudnu ulogu. Dovoljno je osvrnuti se na zmiju iz edenskog vrta, iz Postanka (Post 3), pa do famoznoga zmaja iz knjige Otkrivenja (Otk 12;13) ili enigmatskih Levijatana i Behemota. Nemalo je važno i to da se mesijanska osoba u biblijskom tekstu u svojoj metaforizaciji uspoređuje sa životinjom (ovca, lav). Mesija je označen kao „lav iz Judina plemena“ (Otk 5,5), ili kao „zaklano Janje“ (Otk 5,6).

Zanimljivo je primijetiti relativnu prisutnost ili neprisutnost nekih životinja u Bibliji, a osobito u Psaltiru. U Psaltiru nećemo naći svinju. Svinju, iako u sasvim negativnom svjetlu, nalazimo u mnogim drugim biblijskim tekstovima (Lev 11; Iz 65,4; 66,17). Zanimljivo je također da u Psaltiru ne nalazimo ni devu, makar ćemo tamo naći košutu (Ps 42) koja je pak relativno malo prisutna u ostalim biblijskim tekstovima (usp. Post 49,21).

Mačka. Mačke u Bibliji nećemo naći. Osim tek uzgredno u Baruhu u Pismu Jeremije proroka, židovskim izgnanicima u Babilon (Bar 6). Ovaj je tekst zapravo rugalica u odnosu na nepomične idole, po kojima gmižu crvi ili slijeću šišmiši. O njima Jeremija ovako govori:

nalik su na grede hrama: srce im iznutra, kažu, crvi rastaču, crvi koji gmižu iz zemlje te rastaču njih i njihove haljine. Oni i ne osjećaju da im je lice pocrnjelo od dima što se diže u hramu. Na njihova tijela i glave dolijeću šišmiši; a ima i mačaka (Bar 6,21).

U biblijska vremena Bliskoga istoka mačka nije bila poznata, barem ne kao kućni ljubimac. Mačka kao životinja vrlo je vjerojatno udomaćena u Egiptu. No i tamo je ubrzo zauzela važno mjesto štovanja u religijskoj praksi u obliku mačkoglave božice Bastet, koja se pak identificirala sa dušom božice Izide (supruge egipatskoga boga Ozirisa).¹⁵ Sve su to razlozi što se mačka nikada zapravo nije udomaćila među biblijskim Hebrejima, niti ćemo je naći u biblijskom tekstu.

Valja makar uzgred pripomenuti da Biblija nije priručnik zoologije, pa stoga joj ne treba tako pristupati niti u njoj tražiti sustavnu klasifikaciju životinjskog svijeta. S druge strane, donekle je razumljivo da se nastoje dešifrirati ili katego-

15 Središte kulta božice-mačke bilo je u mjestu Bubastis (Bast), to je moderni Tell Bastah, uz El Zaqaziq, na ušću Nila. Taj se Bast u Bibliji spominje u Ezekielu 30,13-19, gdje prorok progovara protiv „kumira i ništavila“ iz Memfisa i gradova egipatske zemlje, Tebe, Patrosa, Heliopola i Pi Baseta (usp. Budge, 1999, 187.204).

rizirati biblijske životinje. Osobito one proverbijalne nemani kao što su to Levijatan (Job 41,1; Ps 104,26) ili Behemot (Job 40,15). Kako Biblija nije zoološki priručnik, uz kultne, dijetarne ili sasvim praktične aspekte životinje u Bibliji, onaj simbolički dio životinja zauzima izuzetno važno mjesto - životinje se uzimaju kao predložak za neke ljudske osobine, stanja ili stavove.

Pas. Jedna od često spominjanih životinja u Biblije je pas. On je u Bibliji i oličenje nevolje, bezvrijednosti i prljavog strvinara. U proroku Jeremiji kao kazna za Izraelce rečeno je da će biti poslani četiri nevolje: „Poslat ću na njih četiri nevolje, riječ je Jahvina: mač da ih ubija, pse da ih rastrgaju, ptice nebeske i zvjerad da ih žderu i zatiru, (Jr 15,3). David, progonjen od kralja Šaula, bio je u prilici da kralju uzme život. Umjesto toga, on, samozatajan, govori kralju, uspoređujući se s ‘mrtvim psom’ i ‘buhom’. „Za kim je izišao izraelski kralj? Za kim ideš u potjeru? Za mrtvim psom (כָּלֵב מוֹת), za običnom buhom (פְּרָעָה) (1 Sam 24,15). O psu kao simbolu bezvrijednosti progovara i autor knjige Propovjednika kada kaže: „bolje je živ pas, nego mrtav lav“ (Prop 9,4).¹⁶

Telci, junci i bikovi. Te životinje označavaju izobilje i blagoslov iako su primarno kultne životinje za žrtvovanje. One „dolaze i pjevaju na sionskoj visini. Sjaju od radosti zbog Gospodnjega spasenja: zbog žita, zbog vina i ulja, zbog janjadi i teladi. Duša im je kao vrt obilno navodnjen: ne će se više trebati tužiti, (Jr 31,12; cf. 1 Sam 14,32).

Ptice. Ptica je i u pučkoj religioznosti prisposobljena s čovjekovom dušom, i ljudskom osobnosti uopće. Ona je slika duše, koja iz mrtvog tijela izliječe i vine se u nebo. Biblijski se kaže da je: „duša naša poput ptice umakla iz zamke lovaca: raskinula se zamka, a mi umakosmo!“ (Ps 124,7); “on će te osloboditi iz zamke ptičarske” (91,3). Ptica je i slika zaštite: “Svojim će te krilima zaštititi” (Ps 91,4), kao i slobode i obnovljene snage, jer oni koji se „u Gospodina uzdaju, snaga im se obnavlja, krila im rastu kao orlovima“ (Iz 40,31).

Zoolatrija

Naspram činjenice da u svekolikoj religijskoj praksi životinja služi kao žrtva bogovima, ona istovremeno postaje i kult obožavanja (zoolatrija).

Izraelci, unatoč već čvrsto uspostavljenoj monoteističkoj religiji, kao što znamo iz biblijskih izvještaja, zašli su u obožavanje životinje. Dali su sebi napravi-

¹⁶ U biblijskom tekstu nalazimo i spomen o bezvrijednom novcu kojega se naziva: „pasji novac“ (מִתְּוֵי כֶּלֶב) (Pnz 23,19).

ti zlatno *tele* (Izl 32,1-8). U takvoj zoolatrijskoj praksi, po nekim opisima, išli su tako daleko da su životinju proglasili svojim bogom, spasiteljem koji ih je izveo iz egipta. Nakon raskola izraelskog kraljevstva na Judu i Izrael, izraelski kralj Jeroboam, očito više iz pragmatičnih i dnevno političkih razloga, pošto se posavjetovao, dao je načiniti dva zlatna teleta i objasnio narodu: „Dosta ste uzlazili u Jeruzalem! Evo, Izraele, tvoga boga koji te izveo iz zemlje egipatske“ (1 Kr 12,28).

Filistejci, po izvještaju 1Sam 6, u svom su panteonu imali (zlatne) štakore (1 Sam 6,1-5). Štakor u zapadnom religijsko-povijesnom kontekstu zauzima izrazito nepovoljno mjesto. Ta je životinja osim toga i parazitski prijenosnik bolesti, ponajprije kuge. U orijentalnoj religijskoj kulturi štakor je životinja koja donosi sreću (Chevalier, 683). Općenito uzevši, štakor u pučko-religijskom kontekstu zauzima mjesto uništenja i osвете, uglavnom posredstvom bolesti, ali istovremeno preuzima dvostruku ulogu.¹⁷

U deuterokanonskom dijelu knjige proroka Daniela, u još jednom od sudara Daniela i babilonskog kralja oko pravoga boga i istinskog klanjanja, pokazuje se duboko ukorijenjena zoolatrija Babilonaca. U tom prikazu ima neki veliki zmaj: „A bijaše veliki zmaj koga štovahu Babilonci. Kralj reče Danielu: ‘Hoćeš reći da je mjeden? Gle! Živi, jede, pije: nećeš valjda kazati da ovo nije živi bog. Pokloni mu se!’“ (Dn 14,23).

Jezik životinja

Jezični izraz ne krasi životinju. Barem ne na način kako je to svojstveno čovjeku. Životinje komuniciraju, imaju svoj jezik, ali ne govore i ne umiju govoriti čovjekovim jezikom osim u ponavljanja dresiranih papiga, ili fikcijama i pripovijetkama tipa Dr. Dolittle. Dakako da životinje žive i živahno komuniciraju, pa se stoga može govoriti o *jeziku životinja* (usp. Visković, 2007, 355).¹⁸ Što se biblijskog teksta tiče, tamo ne nalazimo životinje koje govore osim one proverbijalne magarice iz knjige Brojeva (Br 22). Jer magarci i magarice u Bibliji se jašu, a ne govore kao ljudi (Zah 9,9; Mt 21,5). Ovaj rad dakle nema osnove da se bavi jezikom životinja u Bibliji. Izuzev toga, evidentno je već na temelju do sada rečenoga, da je uloga životinje u Bibliji je od izuzetne važnosti.

17 Štakor je u takvom religijskom kontekstu s jedne strane instrument osвете i širitelj bolesti, a s druge bog-štakor koji liječi bolest. U indijskoj predaji bog-štakor (sin Rudre) ima upravo takvu dvostruku moć (usp. Chevalier, 683).

18 Nikola Visković u *Kulturnom bestijariju*, izvodi i prikazuje tabelarno cijeli niz izraza u hrvatskom leksiku koji se odnose na životinjsko glasanje iliti svojevrсни jezik životinja. Pa će: vuk zavijati, miš ciktati, ovca blejati, guska gakati, pas će lajati, skvičati ili cviliti, zmija sikkće, mačka mijauće, lav riče... (usp. Visković, 2007, 359).

Životinje u biblijskom vokabularu

Životinjska taksonomija (sustav klasifikacije životinjskog svijeta) relativno je složen, a temelji se na anatomiji, specifičnosti postojbine, načinu prehrane ili načinu kretanja. Za izvrstan uvid i pregled u taksonomiju biblijskih životinja valja pogledati u tekst Richarda Whitekettlea: “Rats are Like Snakes, and Hares are Like Goats: a study in Israelite land animal taxonomy” (Biblica, 2001).

Mi ćemo se ovdje ipak ograničiti i uputiti na hebrejski vokabular životinjskog carstva uglavnom samo s obzirom na način kretanja životinje ili na njihovo ponašanje (pitome i divlje), a manje na njihovu anatomiju ili način prehrane, iako će i ti aspekti biti od značaja u analoškim obrascima čovjek-životinja.

U biblijskom leksiku kategorizirat ćemo biblijske životinje po načinu kretanja. Bilo da gmižu kao gmizavci, lete poput ptice; skakuću ili trče poput ovaca, ovnova ili teladi (usp. Ps 114,6); plivaju poput riba i vodenih životinja.

Osim po načinu kretanja životinjska taksonomija razlikuje pitome životinje (stoka) i divlje životinje ili zvijeri (poljske zvijeri, Ps 8,8). Biblijsko-hebrejski vokabular postaviti ćemo zatim u kontekst nekih hrvatskih biblijskih prijevoda, osobito onih kajkavskih, ali i nekih drugih hrvatskih jezičnih tipova (ikavica, čakavica).

Hebrejsko-biblijski leksik

Evo nekoliko najučestalijih izraza hebrejskog leksika biblijskog životinjskog carstva. Imenice ‘b^hemah’ (בְּהֵמָה) ili ‘hayah’ (חַיָּה), obje ženskog roda, mogu se odnositi na životinju, i to na ‘domaću životinju’. Nešto je rjeđi izraz ‘miqneh’ (מִקְנֵה) za stoku. Ali gdje god se koristi u izvornom tekstu, označava stadu i stoku, kao *blago*, i to u smislu kojim se označava ne samo životinja, nego i čovjekov status u njegovu blagostanju. Abrahamovi i Lotovi pastiri posvađali su se oko stoke (‘miqneh’) (Post 13,7). Slično je bilo i u nesuglasici između Jakova i njegova punca Labana, kada su se porječkali oko njegova blaga (stada), (‘miqneh’) (Post 31,9).

Govoreći o *blagu* (stadu, stoci), zanimljivo je podsjetiti i uputiti na etimologiju hrvatske riječi *blago*, odakle i glagol *blagovati*. Izraz *blago* u raznim oblicima naći ćemo u većini slavenskih jezika i skoro uvijek ima dva povezana značenja. Prvo je značenje u smislu *blaga*, kao imanja, dobra ili bogatstva. Drugo je oznaka za *blago*, kao stoku, domaću životinju. Blagovati bi onda značilo i dobro jesti; a to znači kada se jede meso. A tko ima mnogo blaga (stoke), taj je i blagoslovljen (usp. Skok, 1971, 166-168).

Ono ‘hayah’ hrvatski prevoditelj ponegdje prevodi jednostavno kao stado domaćih životinja, stoke ili blaga. U Ps 68 kaže se da će se blagoslovljeni čo-

vjek nastaniti na svojoj baštini, on i njegovo stado ('hayah') (Ps 68,11).¹⁹ Oba ova izraza mogu se odnositi i na to kada je riječ o životinji kao divljoj zvijeri, te u najopćenitijem smislu životinje kao živog stvorenja. Za životinje koje gmižu, dakle gmizavce, redovito se koristi termin *remes* (רָמַשׁ), od glagola 'ramas', puzati ili gmizati. Gmizavci su uvedeni i u primitivnu taksonomiju Postanka 1 u izvještaju o vrstama i stvaranju živih stvorova.²⁰

Životinje u apokaliptici

Specifično i osobito mjesto životinje zauzimaju u apokaliptičkoj literaturi Biblije (knjiga Danielova, Ezekiel, Zaharija, Otkrivenje).

Jedna od biblijskih knjiga u kojoj životinje zauzimaju presudnu ulogu jest knjiga proroka Daniela. Tamo ćemo naći bizarna stvorenja, spoj više životinja u jednoj, koje zauzimaju osobito mjesto u simbolizmu biblijske apokaliptike. Najčešće to su spojevi ptica i rogatih životinja. Takva neobična bića i nemani, zapravo fiktivne životinje, služe kao simbolična podloga apokaliptičnim dolazećim događajima, carstvima i kraljevima koja se time prisposobljuju. Bahatom babilonskom kralju Nabukodonozoru, da bi ga se spustilo s njegovih umišljenih polubožanskih osvajačkih visina, rečeno je: „Neka mu se promijeni srce čovječje, srce životinjsko nek mu se dade“ (4,13). Od bizarnih životinja u Danielu imamo lava s orlovskim krilima (Dn 7,3), leopard s četiri krila i četiri glave (Dn 7,6).²¹ Presudno mjesto koje zvijeri u Knjizi Danijelovoj zauzimaju zapravo su elementi kozmičkog dualizma i bitaka u kozmičkim prostorima. To je ratovanje između Zvijeri i čovjeka: „Ali će od njih kraljevstvo preuzeti Sveci Svevišnjega“ (Dn 7,14); štoviše, „Svevišnji ima vlast nad kraljevstvom ljudskim“ (4,29) (usp. Lacocque, 1979).

Uz ovakva bizarna bića iz apokaliptike, u biblijskom tekstu naći ćemo i životinje mitološke naravi kao Levijatan koji je neka vrsta višeglavog zmaja: 'Bog je moj kralj od davnine, on koji posred zemlje spasava! Ti svojom silom rasječe more, smrskava glave nakazama u vodi. Ti si Levijatana glave zdrobio' (Ps 74,14).²² A tu je i Behemot iz Joba 40,15: "promotri Behemota! Travom se hrani poput govečeta".²³

19 Nešto je rjeđi izraz miqneh (מִקְנֵה) (= stoka).

20 „Tako načini Bog zemaljske zvijeri po njihovoj vrsti, stoku po njezinoj vrsti i sve gmizavce po njihovoj vrsti. I vidje Bog da je bilo dobro“ (Post 1,25).

21 Sasvim je vjerojatno da su takve nemani često ukorijenjene u raznim astrološkim predajama ondašnjih vremena.

22 Iz 27,1 'U onaj dan kaznit će Jahve mačem ljutim, velikim i jakim, Levijatana, zmiju hitru, Levijatana, zmiju vijugavu, i ubit će zmaja morskoga'

23 Strogo gramatički, 'behemot' je zapravo množina ženske imenice 'behemah' (בְּהֵמָה), sa značenjem - zvijer, životinja.

U svom prijevodu Šarić tog Behemota identificira s nilskim konjem što se hrani travom kao govedo.²⁴

Životinje u nekim hrvatskim biblijskim prijevodima

U Psalmu 104. obilje životinja i životinjskih vrsta ukazuju na djela Stvoriteljeva, i množinu njegova stvorenja: „Eno mora, velika i široka, u njemu vrve gmazovi (remes) bez broja, životinje (hyh) male i velike“ (104,25). Hvalospjev Bogu stvoritelju u raznovrsnosti i izobilju njegova stvorenja govori i Psalam 148, polja i gore ispunjeni su zvijerima (hyh) i životinjama (bhmh); tamo vrve, „Zvijeri i sve životinje, gmizavci i ptice krilate!“ (148,10).

Anton Vranič, redak iz Psalma 104, u kajkavskoj varijanti, prevodi ovako: „Veliko ovo y široko morje: vu nyem je prez broja, male, y velike plivajuče ztvari“ (104,25). Psalam 148. Vranič prevodi: „Gore, i vsa berda: sadonosna drevna, i vsi cedri. Zverina, i vsa živina: plazeča po zemlji i ptice perate“ (148,9-10).

Ignac Kristijanović taj isti tekst psalma prevodi kao: „Nut, ovo veliko y široko morje u kojem ribe nezbrojene. Velika y mala živina gmazi“ (104,25).

Petar Katančić, koji je Bibliju preveo ikavicom, ima u Psalma 148. nešto drugačiji vokabular: „Gore, i sve glavice, derva plodonosna, i svi cedri. Zvirke, i sva kolika marva, zmie, i ptice perate“ (148,9-10). Ono što je u kajkavskom ‘živina’ (dakle stoka), u ikavici ovoga prijevoda su ‘zviri’ ili ‘zvirke’. ‘Živina’ iz kajkavskog jezičnog tipa ovdje kod Katančića bude ‘marva’.

U pripravi Kajkavskog rječnika (*Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*), Vajs i Zečević (1990) vrlo zanimljivo ukazuju na razvoj i nastanak riječi ‘marva’ iz morfema ‘marha’, ‘merha’ ili ‘mrha’, a u značenju ‘stoka’ ili ‘blago’ (usp. Vajs/Zečević, 1990, 297).²⁵

Stilistika i semantika

Konjska snaga i lavovska hrabrost

Nemoguće je ne zamijetiti u Psaltiru obilnu uporabu slika iz životinjskog svijeta, vrlo često i kao analogije stanja u kojima se psalmist nalazi i kako sve doživljava.

Uloga životinja, njihova metaforizacija i analoški obrasci, u pučkom govoru, pa tako i religiji ukazuju na dihotomiju između domaćih životinja i divljih zvijeri. Ako ništa drugo, ono već i iz sasvim praktičnih i razumljivih razloga. Jer, ona

24 „Usporedi sa sobom nilskoga konja, što sam ga stvorio! Hrani se travom kao govedo” (Šarić).

25 Usp. Finka, 1991, 587.

prva (domaća životinja) je servilna, pitoma i korisna; ova druga (divlja životinja) je prijetnja i napast. Hrabrost mjerimo 'lavovima' (*hrabar kao lav*), a silu i snagu konjima (*jak kao konj*). Konj ima snagu (za koju Svevišnje ne mari, Ps 147,10), a uz bojna kola i konje je i ratna mašina (Ps 76,6).

U modernim vremenima imamo 'konjsku snagu' kojom mjerimo snagu naših limenih ljubimaca (automobila) - automobil možda ima 80 'konjskih snaga' ne 'lavovskih'. I konačno, konj kao domaća životinja je ukrotljiva, a ova druga, lav, divlja je i neukrotljiva.

Stilističke i semantičke varijacije zoonima

Kristijanović i Vranič

Stilistika i semantika sasvim sigurno idu ruku pod ruku. Uz to što autor govori i želi izreći, isto je toliko važno i kako će to on izreći u svom jezičnom stilu ili stilskim figurama (stilemi). On svojim jezikom izražava, a osebnim stilom ističe („jezik izražava, a stil ističe“, Riffaterre, 1959, 15). Iako Ignac Kristijanović (1831) i Anton Vranič (1816), prevode Psalme nekako u isto vrijeme, njihovi se tekstovi nerijetko stilistički i semantički razlikuju u izboru leksema i stilističkim elementima, ali i u grafiji. Evo, tek nekoliko grafijskih varijacija u njihovu bestijarijskom vokabularu. Kod Vraniča je specifična vrsta zmije – *szlepovuss*; za Kristijanovića to je – *szlepovish*.

U Psalmu 8, ukazujući na veličanstvo Stvoriteljevo, ali i na bioraznolikost stvorenja, psalmist će reći: „Gledam ti nebesa, djelo prstiju tvojih“ (8,4) (KS), i to: „ptice nebeske i ribe morske, i što god prolazi stazama morskim“ (8,9).

Kristijanović će reći: „Pticze nebezke, y ribe morzke, koje sze zprehadyaju po ztezah vel czeztah morzkeh“, a Vranič veli da se: „Pticze nebezke, y Ribe morzke, zprehajaju po ztezah morzkeh“.

Kristijanović i Vranič na više se mjesta u Psaltiru razlikuju u svojim leksičkim varijacijama. Kada u Psalmu 74. Bog pokazuje svoju moć nad neprijateljem ili morskim nemanima, kod Vraniča On je „pomlatil“, a kod Kristijanovića „zterl“ („glave pozojov vu vodi“) (74,14). U tom istom tekstu čini se da je Vranič 'osjetljiviji' na izvorne hebrejske leksičke varijacije, kako se to može pokazati i u gore navedenom primjeru. Naime, Ps 74,13-14:

¹³ „Tiszi vu jakozti Tvojoj morje vutverdil: y glave pozojov vu vodiszi pomlatil (שבר).“

¹⁴ Razbil szi (רציץ) glave pozaju y harapzkim pukom na hranu predal“.

Kristijanović u svojem prijevodu ne uzima u obzir te leksičke razlike, kao što to

čini Vranič:

¹³„Tiszi morje po mochi tvojoj vtverdil: tiszi glave pozojov na vodi zterl.”

¹⁴Tiszi glave velikoga pozoja zterl: terszi nyega puka Harapzkzkomu za hranu dal“ (K).

To dakako ne mora značiti da Kristijanović nije bio svijestan izvornika i ovakvih leksičkih varijacija u hebrejskom izvorniku.

Ali Vranič u Psaltiru također pokazuje i jednu originalnu crtu u korištenju nekih frazema. Posebno je tu zanimljiva razlika u izrazu između Kristijanovića i Vraniča koja se javlja u Psalmu 22,13a. Velik dio ovoga Psalma je lamentacija progonjenoga koji u mucu i progonstvu svoje osjećaje opisuje na ovaj način: „Brojni (me) junci okružuju i bašanski (me) bikovi opkoljuju“ (Šarić). Kristijanović taj redak ovako prevodi:

Obzterli me jeszu telczi vnogi: biki tuzti jeszu me obrusili (K).

Vranič ovdje koristi relativno rijedak i pomalo neuobičajen frazem:

Obzterlo me je vrago telczov, biki me tuzti obszeli jeszu (V).

Pseto ili psić?

Pitanje *disfemije* ili *eufemističkih deminutiva* u bestijariju važna je tematika. Kako u biblijskih prijevoda, tako i u odnosu na izvorne biblijske jezike.²⁶ U cjelokupnom biblijskom bestijariju tek je vrlo mali broj izrazitih deminutivnih zoonima ili disfemizama. Stilistički, pa i semantički, nije sasvim isto hoće li vas tkogod ‘počastiti’ eufemističkom umanjenicom *psić* ili vas proglasiti pogrdnim disfemizmom, *pseto*. Možda ćete biti mali umiljati *magarčić* ili tvrdoglava *mazga*; *prašćić* ili prljava *svinja*.

U strogo jezičnom pogledu, hebrejski biblijski leksik u bestijariju ne poznaje deminutive, ni disfemizme. Novozavjetni (grčki) jezik ipak daje primjere eufemističkih deminutiva, što po svemu sudeći ima i kulturalnih i vjersko-religijskih konotacija. Mada, treba reći da će literarni kontekst Staroga zavjeta stilsko-semantički dopustiti, odrediti ili čak tražiti od prevoditelja, da se ovaj odredi i uzme u obzir bilo eufemizme ili disfemizme, čak i kada ovi strogo jezično i ne postoje. Prikažimo to na nekoliko primjera.

U tekstu iz pripovijesti o Davidu i Golijatu mali David ide na moćnog i velikog Golijata (1 Sam 17). Zanimljive su stilističko-semantička rješenja hrvatskih

26 Disfemija - suprotno od eufemizama - uporaba je specifičnih leksema u onom obliku u kojem se želi postići pogoršanje značenja ili stanja. Tako je ‘pseto’ ili ‘džukela’ disfemizam od ‘pas’, kao što će ‘prašćić’ biti eufemizam od ‘svinja’ (usp. Simeon, 1969, 247).

prevoditelja. Ojađeni i razbjesnjeli Golijat više na malog Davida i veli:

Zar sam pas (כֶּלֶב) da ideš na me štapom? (Šarić)

Zar sam ja pseto (כֶּלֶב) te ideš na me sa štapovima? (KS)

Hebrejski leksem 'keleb' (כֶּלֶב = pas) nalazimo ovdje u izvornom tekstu 1 Sam 17,3. Ali ova se dva prevodilačka rješenja razlikuju, u jednom je *pas*, u drugom *pseto* - jedan je prevoditelj (KS) stilističko-semantički disfemizmom pseto pojačao efekt šireg konteksta.

U novozavjetnom bestijariju u Mt 15,21-28 imamo 'psića' (κυνάριον). U ovom se tekstu vodi razgovor između Isusa i neke kanaanske žene. Žena moli Isusa, Židova, da njoj Kanaanki iscijeli kćer. Na njenu molbu Isus daje slijedeću opasku: „ja sam poslan samo k izgubljenim ovcama doma Izraelova“. Prema tome, Isus kaže da nije pravo oduzeti kruh djeci i baciti ga *psićima* (κυνάριον). Tekst ne kaže pas (κύων), nego psić. Na to Kanaanka odgovara molbom-zazivom, pa veli da i „psići (κυνάριον) jedu mrvice što padaju sa stola njihovih gospodara“.

Ovaj je dijalog značajan iz više razloga - jezičnog, kulturalnog i vjerskog. Prvo, zato što ovdje imamo grčki deminutiv, što se više nego vjerojatno odnosi na kućnoga psa. Drugo, također vrlo vjerojatno, kulturalno-vjerski: za razliku od Kanaanaca, Židovi nisu gajili pse kao kućne ljubimce. Čak naprotiv, u židovskom vjerskom kontekstu pas je i kultno prljava životinja, pa niti može biti kućni ljubimac. Stoga za tu životinju i nema jezičnog ekvivalenta kao umanjenice. Hebrejski prevoditelj Novoga zavjeta, u tekstu Mt 15, nije imao drugih jezičnih opcija, nego *keleb*, *pas* a ne *psić*.

Kajkavski jezični tip dakako prepoznaje umanjenice. U Psaltiru, iz gore navedenih razloga nećemo ih u tim prijevodima pronaći. Ali u prijevodu Kristijanovića, u Mateju 15:27, on koristi 'schenich' (štene) kao umanjenicu. Taj tekst u Kristijanovićeve prijevodu, dajemo u ponešto širem obliku, kako bismo i iz novozavjetne perspektive zadobili kakav-takav dojam o tom aspektu bestijarija: On to ovako prevodi (15,22-27):

²²„Y nut nekoja kananeanzka sena, koja je iz oneh kotarov izishla, krichala je za nyim, govorecha: Gozpone, Szin Davidov, szmiluj sze meni, moja kchi zlo sze muchi od vraga.

²³On joj pako niti rechi no odgovoril. Y priztupivshi nyegovi vucheniki proszili ga jeszu, govorechi: odpuzti ju, ar krichi za nami.

²⁴On pako odgovorivshi, reche: neszem poszlan, nego k-pogublyenem ovczam hise Izraelzke.

²⁵Ona pako dojde, y nakloni sze nyemu, govorecha: Gozpone, pomozmi mi!

²⁶*On odgovorivshi reche: ni dobro vzeti kruh szinov, y hitati da pred psze.*

²⁷*Ona pako reche: dapache Gozpone! ar y schenichi jeju od droblinya koje opa-da iz, ztola nyihoveh gozponov“.*²⁷

Kajkavski bestijarij

Od obilja životinja i pravog životinjskog carstva koje susrećemo u Psaltiru, mi ćemo se ovdje morati ograničiti na one životinjske vrste koje u Psaltiru zauzimaju osobito mjesto; barem što se tiče njihova značaja u analogijama (crv, mazga, lav) ili pak u vjersko-religijskom pogledu (pas, bik, ovca, svinja).

Kajkavski bestijarij nije samo stvar leksičkih specifikuma tog jezičnog tipa, što samo po sebi i ne bi bilo ništa posebno (osim možda jezičnih kurioziteta: nije pas nego je *cucek*, nije lav nego je *oroszlan*, nije zmija nego je *kacha* itd), nego i frazema (npr. *telecz* – vrago *telczov*). U Vrhovčevih kajkavskih psalama mnogi takvi kajkavski zoonimi vrlo često dolaze i ugrađeni su u isto toliko specifične frazeme (usp. „vrago *telczov*“ i vrag u pučkom kolokvijalnom govoru).

U leksici kajkavskog bestijarija ima i onih biblijskih mitoloških nemani, kao što je Levijatan iz Ps 74 i 104. U kajkavskom bestijariju to je *pozoj*.

Cucki, praszci i chervi

U biblijskom tekstu i kontekstu psa nećemo pronaći kao mezimca ili kućnog ljubimca niti kao čovjekova najboljeg prijatelja. Pas je u Svetom pismu prije svega oličenje nečiste i bijesne životinje. Smatralo ga se nečistim i stoga što se hrani otpadom i nečistim životinjama. Jer pas je prije svega bio lualica i skitnica, kao četveronožni strvinar (usp. Izl 22,30; Ps 59,7). Novozavjetni tekst prilično žestoko čovjeka koji se odvratio od Gospodina uspoređuje s prljavim psom. Onima koji su upoznali Gospodina, pa se opet vratili nečistoći, kaže autor poslanice, „dogđa se ono što kaže istinita poslovice: “Pas se vraća na svoju bljuvotinu” te ih se karakterizira ovako: „svinja koja se okupala opet se valja u kaljuži“ (2 Pt 2,20-22).

U kajkavskom jezičnom i kulturalnom kontekstu psa valja promatrati na sličan način. Štoviše, jezično i konotativno doista se doima da kajkavski *‘cucak’* ili *‘cucek’*, već sadrži disfemičnu konotaciju. Možda i više od hebrejsko biblijskog leksika, kako smo to već prethodno pokazali.

27 originalni kajkavski tekstovi preneseni su bez transliteracije, doslovno onako kako je to ovaj autor zatekao u izvornim rukopisnim materijalima prevoditelja.

Meso pasa ili rastrganih (nečistih) životinja nije bilo za jelo: "Nemojte jesti mesa od životinje koju je rastrgala zvjerad, nego je bacite paščadi" (Izl 22,30). Svatko tko bi jeo meso takve životinje smatrao bi se nečistim: „Tko jede meso životinje što je crkla, ili ju je zvjerka rastrgala, bio domaći ili stranac, mora oprati svoje haljine i okupati se, i nečist je do večeri. Onda je opet čist.“ (Lev 17,15).

Psalam 22: cherv

Bestijarij Psalma 22 svakako je jedan od najbogatijih u Psaltiru. Tamo susrećemo *crva* (22,7), *lava* (22,14.22), *psa* (22,17.21), *bika* (22,13b), *bivola* (22,22b) i *tele* (22,13). Ovaj psalam je prije svega tužbalica nevoljnika, mada se ton psalma naglo zaokreće u drugoj polovici (22,23).

Psalmist svoju nevolju i jad na početku opisuje svojom neznatnosti: „Ja pako jeszem cherv a ne chlovek obshanozt lyudih, y izversek puka“ (22,7) (K). On je okružen životinjama, jakim (*biki*), mnogobrojnim (*telczi*) i prljavim lešinarima (*cucki*). Opkolio ga čopor pasa, „czuczki vnogi“. U takvom okruženju on samo može reći:

Odperliszu proti meni gubecz szvoj, vel zinli szu na me, kakti zgrablyivi, y ruche-chi oroszlan. Ja szem sze kakti voda razlejal, y vsze kozti moje jeszu sze razkle-nule. U razszipale. Szerdcze moje je v-telu mojem pozatlo kakti vojzk telechisze. Moch moja jesze vszushila kakti: shrep y jezik dersi sze neba vuzt'h mojih: y vu prah szmerti jeszi mene zapelyal. Ar obatekli szu me czuczki vnogi: jata hudobnyakov je mene obkrusila. Preboliszu ruke moje, y noge moje“ (K) (22,15-17).

Psalam 59: psi koji reže

Psalmist traži Božju pomoć od pogana jer oni stalno obilaze, pa se „Uvečer opet vraćaju, reže poput pasa i skiću se gradom“ (Ps 59,7).

Obernusze na vecher, y glad budu terpili kakti pszi: y obhajali budu po varassu (59,7) (Vranič).

Kristijanović o tim neznabošcima veli:

Na vecher budusze nezadvernuli: ter budu ztradali, kakti pszi, y varasha obhadyali.

U Ps 22 Vranič i Kristijanović naizmjenice govore o *czuczcima*, ali koriste leksem *pszi*.

Psalam 80: prazsci

Zanimljivo je da u Psaltiru nećemo pronaći 'svinjé'. U biblijskom vjersko-kultnom kontekstu, kao i dijetarnom, ova (domaća?) životinja po svojoj nečisti svakako nadmašuje i psa. Jedini put ćemo naići na 'svinju' u Psaltiru u molitvi žalopojke Psalma 80.

Tamo psalmist tuguje nad sudbinom od Boga napuštenoga naroda/vinograda. Je li to Bog napustio svoj narod i prepustio (vinograd) divljim svinjama da ga izoru?

Zakajsi kamenitu ograju nyegovu poderl: da vszi, koji putem prehadyaju, vel mimohodechi, grozdje nyegovo tergaju?“ Izrovalga je divji prasiecz iz loze: y oszebujni divjak jega popaszal. Ah Bose sheregov obernisze znazad; oglejsze dole iz nebesz’h y poglei, ter pohodi vinograda ovoga (K) (80,14).²⁸

Osim toga svinja je, uz jarca, u biblijskom bestijariju simbol zloduha. U Novom zavjetu, kada Isus iscjeljuje dvojicu zlodusima opsjednutih, zlodusi izišavši iz opsjednutih „uđoše u svinje“ (Mt 8,32). Čak su i sami zlodusi zaklinjali Isusa: „Ako nas hoćeš izagnati, daj nam da idemo u krdo svinja“ (8,31).²⁹

Svinja je zapravo univerzalni simbol prljavštine. U najvećem broju kultura i pučkih govora, većina frazema koji u sebi imaju ‘svinju’, redom su prispodobe: *prljavštine* (prljav kao prasac), *neurednosti* (kuća ti je kao svinjac) i *lijenosti* (lijen kao svinja). U odnosu na hranu ona je simbol *proždrljivosti* (nažderati se kao svinja) i *pijančevanja* (biti pijan kao svinja). Stoga u biblijskoj pouci Isus upozorava na nerazboritost i nalaže: „Ne dajte svetinje psima i ne bacajte svojega biserja pred svinje“ (Mt 7,6).

Vrago telczov

Telad je, uz bikove, junce i ovce, prvenstveno žrtvena životinja. No one su vrlo često prispodoba za mnoštva i množinu ‘naroda’. Psalam 68 kazuje:

Pokaži, Bože, silu svoju, silu kojom se, Bože, boriš za nas. iz Hrama svojega u Jeruzalemu! Nek’ ti kraljevi darove donose! Ukroti neman u trsci, stado bikova s teladi naroda! Neka se prostru pred tobom sa srebrnim žezlima: rasprši narode koji se ratu vesele!“ (68,13).

Skupina mladih, nestašnih i bezbrižnih životinja prispodobljuju radost onih koji se u Gospodina uzdaju: „A vama koji se Imena moga bojite sunce pravde će ogranuti sa zdravljem u zrakama, i vi ćete izlaziti poskakujući kao telad na pašu,“ (Mal 3,20).

Psalam 22: telczi

Već smo uočili da je Psalam 22 svakako jedan od najbogatijih tekstova za proučavanje bestijarija u Psaltiru. Prethodno smo sagledavali mjesto psa u tom

28 Vranič ovdje ima: „prasecz tovni“.

29 Uz Sv. Antuna Pustinjaka stoji simbol svinje, kao prikaza njegove pobjede nad zlodusima i grijehom, uz zvono, simbol otjerivanja zlih duhova.

psalmu, sada mu se vraćamo s još jednom životinjom, telcima.

Psalmista okružuju "junci mnogobrojni" (22,13a); Vranič prevodi: *Obzterlo me je vrago telczov, biki me tuzti obszeli jeszu.*

U pučkom govoru frazemi koji sadrže 'vraga' jezično-stilistički su vrlo učestali. Vrag se pojavljuje u izrazito mnogo frazema, napose u onih koji se odnose na metafore *snage, brzine* (*beži kak da ga vrag nosi* ili *beži kak da ga sto vragov goni*) ili *množine*, a ovdje je riječ upravo o množini životinja (*telczev*), o mnogo junaca.³⁰ Slično ovome, tako je dodatno u kajkavskom jezičnom tipu i leksem „jezero“, oznaka za množinu ili tisuću. U Psalmu 90. imamo: *Ar jezero lett pred ochmi Tvojemi, je tak kakti dan vcherassni, koj je pressel, y kakti zkoznuvanye nochno. Leta szu nyihova kakti nikaj*“ (K) (90,4): usp: „u tvojim je očima tisuća godina kao jučerašnji dan koji je minuo“ (Šar).

Pozoj i plivajuče ztvari

More i vode u Starom zavjetu zauzimaju posebno mjesto, 'uokvirene' bezdanom. A taj bezdan evidentno nije bilo suho mjesto. Radilo se očito o vodenom bezdanu: „Vode te ugledaše, Bože, ugledaše te vode i ustuknuše, bezdani (תהום) se uzburkaše“ (Ps 77,17) (usp.148,7). U tekstu Psaltira osobito su prisutni mitski stanovnici vodenoga bezdana ("nemani morske", תנין) (148,7) ili vodene trstike („zvižer trstike“, תנין תנין) (68,31). Biblijski početak na neki način u središte pažnje stavlja proverbijalni biblijski bezdan, "thom" (תהום) iz Post 1, "Zemlja je bila još pusta i prazna. Tama je ležala nad bezdanom. Duh je Božji lebdio nad vodama" (1,2).

Pozoj u pučkom govoru kajkavskog jezičnog tipa predstavlja mitsku neman, krilatoga zmaja, aždaju.³¹ Takva aždaja katkad plovi morem, a svojom silinom često čini (geološke) rascjepe u zemlji i zemljinoj kori.³² U biblijskom tekstu najvjerojatnije je riječ o istoj nemani kao što je višekratno spominjani Levijatan (Job 3,8; 41,1; Ps 74,14; 104,26; Iz 27,1).³³ U pučkom govoru sintagma: „*pozoj peklen-ski*“ zapravo označava đavla.

Psalam 74 i Psalam 104

“Tiszi morje po mochi tvojoj vtverdil: tiszi glave pozojov na vodi zterl.

- 30 Vrag, nažalost, u kulturno-jezičnoj baštini zauzima daleko prevažno mjesto. O tome vidjeti analizu frazema koji sadrže 'vraga' - Jela Maresić, „Leksičke inačice frazema u križevačko-podravskoj frazeologiji.“
- 31 Usp. Katičić, 2008, 148: „Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika“, potanko opisuje sve poznate varijante i literarne pojavke takvog pozoja-nemani.
- 32 Vidjeti s tim u vezi pučku predaju iz samoborskoga kraja.
- 33 Ovo je odista mitska neman, jer se ponekad poistovjećuje sa osobito dugom zmijom; morskom nemani ili zmajem sa sedam glava.

*Tiszi glave velikoga pozoja zterl: terszi nyega puka Harapzkomu za hranu dal (74,14).*³⁴

U Ps 104,25, kajkavski prevoditelj iz literarnog konteksta izvlači i neka leksička rješenja i zaključke, pa je tu „more, veliko i prostrano; u njemu vrve sitne i velike životinje bez broja“ (104,25). U svojoj prevoditeljskoj slobodi, Vranič, množinu tih velikih i malih životinja (u moru) jednostavno prevodi kao: „*plivajuče ztvარი*“.

Zverina terztine

“Ukroti zvijer trstike (חַיָּוִת טָרְסִי), stado bikova s teladi naroda!” (68,31). Taj se tekst nalazi u kontekstu slavljenja Stvoriteljeve moći, nad živim stvorovima i nad narodima (usp. Ps 74,14). „Hvalite Gozpona Boga vu občinah“, koji stoluje „Vu Jeruzalemskoj Czirkvi“ (68,29). Ovaj je redak u prijevodu Vraniča (otprilike tako i Kristijanović): *Pokaraj zverinu terztine zborischa bikov med kravami puka* (68,31).

Sila i množina naroda ovdje su zabilježeni kao „*zborische bikov*“ (stado bikova s teladi naroda), koje treba ukrotiti i ukoriti.

Zvijer trstike, samo u Psalmu 68, još je jedna enigmatska biblijska životinja. *Uz pozoja* (aždaje, levijatana) i *zverina terztine* u psaltirskim opisima ukazuje na sveopću Stvoriteljevu vlast i moć nad tim i takvim zvijerima ili nemanima; kao i nad svim narodima uokolo.

Nagađa se da se radi ili o krokodilu ili nilskom konju; no mnogi autori u toj ‘zvijeri trstike’ uopće ne vide neku konkretnu životinju, nego to uzimaju kao metaforu za Egipat, tog vječnog neprijatelja biblijskih Izraelaca, ili pak kao oznaku za (mitske) sile kaosa.³⁵ Treba dakako uvijek uzimati u obzir da se u Psaltiru ono povijesno i neke mitološke aluzije često nađu jedna do druge, pa je teško jednoznačno odrediti pojedinu situaciju u tekstu.

Kacha

U biblijskom bestijariju od svih ‘beštija’ posebno mjesto zauzima zmija (kacha). Njoj je dodijeljena sasvim nezavidna uloga. Ona je izvor svega podmuklog i opakog. Njena usta i jezik izvori su otrova, laži i podmuklosti, spletke i ubojstava. Zato u Psaltiru ‘kacha’ često prisposobljuje neprijatelje ili bezbožnike. Bezbožnici su oni koji „već od majčina krila zastranjaju“ (Ps 58,4). U njima je „otrov kao u zmije, kao u ljutice što uši začepљуje“ (58,5). Usp. Kristijanović: *Jadovitozt nyiho-*

34 Harap, harapski (ovdje: harapzki) što se odnosi na Arap ili arapski (usp. RHKJ, Sv. 3, 706-707).

35 Usp. Dahood, 1968, 150; Anderson, 1972, 497.

*va je zpodobna jadovitozti kache: y szlepovisha gluhoga, koi tverdi vuha szvoja.*³⁶

U pučkom govoru kacha je „stara peklenska kacha“ (vrag ili sotona). Ona vreba da „pete dušne vgrizne“.

Po riječima Psalma 91, protiv *kache*, Gospodin je psalmistu zaklon i utvrda. On je „najbolse vtekalische, tak proti nepriatelom kak takaj proti vszakomu drugomu zlu“ (V).³⁷ Stoga se psalmistu jamči nadjačati i kachu i pozolja i orozzlana: *Po szlepovussu, y gledotrovczu hodil budes: y potlachil budes orozzlana, y poszolja (V) (Ps 91,13).*³⁸

I Psalam 91, po bogatom bestijariju sličan Psalmu 22, s osobitom izražajnosti i ekspresivnosti opisuje zaštitu psalmista od cijelog životinjskog carstva (szlepovuss, gledotrovecz, orozzlan, poszolja), ali i nakaza ‘hodayuchih vnochih’. Stoga je ovaj odjeljak, 91,5-14 svakako zaslužio da se u bogatstvu svoga izraza opširnije prikaže:

„Z-schittom obzterla te bude Iztina nyegova: nebus sze bojal nochnoga ztrassila.

Nebudes ztrele ob dan leteche niti nakaze ob hadyajuče vnochi: ne navale niti poldnevnoga vruga.

Opadne nyih poleg Tebe jeszero: y deszet jezer na okolu tebi: tebe pako nedoszegne.

Nego razgledaval budes z-ochma Tvojemi: y kak sze povracha gressnikom? videl budes.

Kajtisi Ti Gozpone zauffanye moje. Vissnyega, pozdravilsi vutechische Tvoje.

Tak neche do tebe zlo doszechi: y bich nebudesze priblisaval k prebivalischi tvojemu.

Ar zapovedal angelom szovjem od tebe da te naj chuvaju po vszeh puteh tvojih.

Na rukah te noszili budu da morebit neravnina na kamen noge tvoje.

Po szlepovussu, y gledotrovczu hodil budes: y potlachil budes orozzlana, y poszolja.

Oszlobodil ga budem ar sze je uffal vu me: branil ga budem kajti zpoznal je ime moje“ (Ps 91,5-14).

36 Istina, Isus kada šalje svoje učenike u misiju veli im da: „ja poshilyam vasz kakti ovcze v-szredinu med vuke. Budite onda pametni kakti kache, y priprozti kakti golubi“ (K) (Mt 10,16).

37 Vtekalische = utočište.

38 Gledotrovecz (= zmija ljutica, otrovnica); orozzlan = lav.

Zaključak

Na kraju pred nama je veliko polje istraživanja kajkavskih biblijskih tekstova, povijesno i jezično. Kako je vidljivo iz ovoga rada, povijest hrvatske biblicistike vrlo malo proučava biblijski bestijarij, a i hrvatski biblijski prijevodi kajkavskog jezičnog tipa jedva da su istraženi. Biblijski prijevodi uvijek su odigrali važnu ulogu u povijesti kršćanskih naroda i njihovih kultura. Ne možemo stoga prihvatiti da se ovaj biblijski prijevod tako zanemaruje, značajan i po tome što je nastajao za hrvatsku povijest i jezik u izuzetno važnom razdoblju ilirskog preporoda. Ako bi pak tko te prijevode, zato što su priređeni u specifičnom hrvatskom jezičnom tipu, smatrao drugorazrednim, treba jasno reći da su i drugi 'prvorazredni' biblijski prijevodi također priređeni kao dijalektalni (bilo da se radi o ikavici ili čakavici).

Možemo reći da se Vrhovčeva Biblija izučavala nešto malo više iz povijesnog rakursa dok detaljne analize toga biblijskoga prijevoda, iz ugla jezičnog i stilističkog, zapravo i nema. Bestijarij, kako je dotaknut u ovom radu, tek je jedan dio velikog jezično-stilističkog izazova za koji se nadamo da može biti poticaj za daljnju obradu Vrhovčeve Biblije.

I na kraju, treba reći da je jezik ovog biblijskog prijevoda izuzetno izražajan, upravo zahvaljujući svom kajkavskom jezičnom tipu. I to do te mjere ekspresivan da slobodno možemo kazati kako on Bibliji daje 'biblijski dodanu vrijednost'.

Tabela

životinja	simbol	kjakavski leksika, VB		Psalam	bilješka / analogija
		Kristijanović	Vranič		
domaće i pitome životinje					
bik	snaga (jak kao bik)	bik	bik	Ps 22,13	bašanski bikovi
jarac	pohotnik	kozle	kozle	Ps 50,9,13	jarac kao zloduh (Iz 13; 34)
konj				Ps 32,9	
magare	tvrdoglavost, (tvrdoglav kao magare)		oszel	Ps 104,11	
mazga	tvrdoglavost	mulecz	mula	Ps 32,9	
mačka	umilnost			nema	nema (Bar)
ovca				Ps 8,8; 44,12 itd	
pas	prjavost (prjavo pseto), grabež	hudobnjak	cucek	Ps 22,17,20-21; Ps 59,7	usp. 2 Pt 2,22; obatekli su me czuczki vmogi: jata hudobnyakov je mene obkrusila (K)
svinja	prjavost (valja se kao svinja)			nema	
tele	jednostavnost (tele jedno)	telecz	telecz	Ps 22,13	Obzterlo me je vrago telczov, biki me tuzti obszeli jeszu (V)
zvijeri i divljač					
lav	snaga, moć i vlast	oroslan	oroslan	Ps 7,3; 22,13	snaga
medvjed	snaga			nema	
vepar		divji praszecz	praszecz tozni	Ps 80,14	
kukci i vodozemci					
crv	neznatnost, smrt	cherv	cherv	Ps 22,7	neznatan; Job 25,26; Iz 41:14
krokodil					Lev 11:30
levijatan		pozoj	pozoj	Ps 104,26; 74,14	
mrav	briga, napor, trud			nema	Izr 6:6; 30:25
muha		peszja muha	muha	Ps 78,45	poszlal je med nye peszje muhe
pauk					Job 8:14; Iz 59:5
riba			ribe morzke	Ps 8,9; 104,25	plivajuče ztvari! (V)
zmija		kacha, szlepovish	kacha, szlepovuss	Ps 58,5; 91,13; 140,4	jezik kache
žaba		saba	saba	Ps 78,45; 105,30	mnoštvo
ptice					

lastavica		gerlicza	gerlicza	Ps 84,4	
-----------	--	----------	----------	---------	--

Skraćenice

KS	Kršćanska sadašnjost, izdanje prijevoda Biblije
Kr	Ignac Kristijanović
RHKJ	Rječnik hrvatskoga kajkavskog jezika
Šar	Šarić, prijevod Biblije
Vr	Anton Vranić
VB	Vrhovčeva Biblija

Literatura

- Anderson, A. A. (1972). *Psalms 1-72* (Marshal, Morgan&Scott, London)
- Berković, Danijel (2011). Jezična i stiliska obilježja u Psalmima Vrhovčeve kajkavske Biblije. U: *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru, II*. Zbornik radova, Zabok, 387-411.
- Brnčić, J. (2007). Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti. U: Marjanić S. i Kiš A. Z. *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Budge, W. (ur) (1999). *The Book of the Dead*. Gramercy Books, New York.
- Dahood, M. (1968). *Psalms II: 51-100*. Doubleday, New York.
- Divković, M. (1900). *Latinsko-hrvatski rječnik*. Naklada Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, Zagreb.
- Finka, B. (ur.) (1984). *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. JAZU, Zagreb, sv.1.
- Jembrih, A. (2012). Vrhovčeva Biblija. Je li joj se iznova u trag ušlo? *Tkalčić* 15/2011.
- Jembrih, A. (2012). Vrhovčeva Biblija. Je li joj se iznova u trag ušlo? *Kairos, Evanđeoski teološki časopis* 6/1 2012; 89-101.
- Katičić, R. (ur.) (2008). *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. JAZU, Zagreb, sv.11.
- Lacocque, A. (1979). *The Book of Daniel*. SPCK, London.
- Riffaterre, M. (1959). Criteria for style analysis. *Word Journal of the Linguistic Circle of New York*, vol. 15, no. 1.
- Rad, G. von (1972). *Genesis*. SCM, London.
- Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. vol 1-2, MH, Zagreb.

- Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU, Zagreb.
- Vidović Bolt, I. (2007). Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji. U: Marjanić S. i Kiš A. Z. *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 403-424.
- Visković, N. (2007). Jezik životinja. U: Marjanić S. i Kiš A. Z. *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 355-368.
- Vončina, J. (1988). *Jezična baština*. Književni krug, Split.
- Whitekettle, R. (2001). Rats are Like Snakes, and Hares are Like Goats: A Study in Israelite Land Animal Taxonomy, *Biblica*, 82 2001: 345-362.

Danijel Berković

Bestiary in the Psalter of the Croatian Bible translation of the Kajkavian language type

Summary

This article tackles the place and role of animals (bestiary) in the Bible i.e. the biblical bestiary. Particularly in the Psalter and in the Croatian Bible translation of the Kajkavian language type (dialect?). In Croatian biblical-literary studies generally, the topic of the bestiary, has scarcely been explored. The topic of the Kajkavian Bible, particularly the bestiary in the Psalter has not yet been explored at all.

In this preliminary paper the author argues and shows that the Kajkavian language type, in Croatian biblical translations, has a more powerful and stronger expressiveness than in standard Croatian biblical translations.

Finally, the author expresses regret that the so called 'Vrhovec Bible' (Kajkavian Bible translation), though important for the Croatian culture and language, has been so little investigated, to the point that it is almost unknown even in academic circles in the country.